

Анатолій Коршун

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Україна

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ ТА ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Anatolii Korshun

Dnipropetrivsk State University of Internal Affairs, Ukraine

INTERACTION OF JUSTICE AUTHORITIES AND MASS MEDIA IN UKRAINE: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS

The article analyses the theoretical and legal provisions of the interaction of courts and mass media in Ukraine. We raise the issue of the need for cooperation between the judiciary and the media in the context of civil society formation. We determine objectives, a subject and approaches concerning interaction between the judicial bodies and mass media in Ukraine. The author's vision of the interaction of the court and the media in Ukraine as a separate integral phenomenon is described. We formulate substantiated conclusions and proposals that may be useful for further establishing legal and organizational forms of interaction between the judiciary and the media in Ukraine.

Keywords: court, judicial authority in Ukraine, bodies of justice, mass media, interaction, civil society institutions.

Постановка проблеми. Дієвість судової влади, ефективність та корисність функціонування її інститутів базуються на довірі громадян. Ступінь цієї довіри вимірюється тим, наскільки судова влада виправдовує покладені на неї сподівання, виконує свої завдання щодо забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина. Але за об'єктивними показниками, враховуючи заміри суспільної думки відносно діяльності вітчизняної системи правосуддя, суд в своєму сучасному вигляді ще не достатньо якісно виконує свої завдання, незважаючи на прогрес, зумовлений проведенням в Україні судової реформи.

Судова практика країн зі сталими демократичними традиціями засвідчує, що одним із важливих елементів механізму формування авторитету судової влади є незалежні та об'єктивні мас-медіа. Однак система інформаційного забезпечення діяльності судової влади в Україні в даний час не відповідає необхідним вимогам. Серйозної шкоди авторитету судів наносять некомпетентні, тенденційні публікації окремих засобів масової інформації, заангажовані виступи або авторські узагальнення, що містять неперевірені дані. Все це, в кінцевому рахунку, суперечить інтересам держави та громадянського суспільства, підриває віру громадян в судову владу, професійність та чесність суддів. Необхідність вдосконалення інформаційного забезпечення діяльності судів та органів суддівського самоврядування розглядається як найважливіший вид організаційного забезпечення діяльності судів, завданням якого є підвищення авторитету судової влади і престижу професії судді, поширення серед загалу ідей правосуддя, створення сприятливої суспільної думки про корисність судової системи. До теперішнього часу зазначена робота проводилася за відсутності необхідної науково-теоретичної бази.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вдосконалення діяльності судової влади, у тому числі, із засобами масової інформації, частково досліджувалися такими авторами, як К. Бабенко, Д. Баронін, М. Вільгушинський, В. Городовенко, С. Денисюк, П. Каблук, М. Кобилянський, О. Красовська, М. Лашкіна, М. Логунова, В. Маляренко, Л. Москвич, В. Петренко, С. Прилуцький, А. Селіванов, В. Співак та ін. Однак і досі складнощі в проведенні судової реформи, окремі питання утвердження насправді незалежного і самостійного правосуддя в державі не знаходять адекватного відображення не тільки в суспільній свідомості і засобах масової інформації, а і у вітчизняних наукових дослідженнях.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз взаємодії судів та засобів масової інформації в Україні, визначення цілей, предмета та підходів взаємодії суду та ЗМІ, формулювання висновків та пропозицій для подальшого установаження правових та організаційних форм взаємодії органів судової влади та мас-медіа.

Виклад основних положень. Найважливішими інтересами судової системи в інформаційній сфері є об'єктивне висвітлення діяльності судів в засобах масової інформації, можливість представників суддівського співтовариства через пресу вільно доводити до широкої громадськості свою думку і погляди з актуальних питань розвитку судової реформи, вирішення інших проблем, які зачіпають законні інтереси громадян. Судова практика в правових сучасних країнах залишається важливим і достовірним індикатором дієвості норм права, джерелом правового виховання громадян, які отримують з публікацій електронних та печатних ЗМІ інформацію про діяльність суду та суддів, хід судових процесів республіканського та місцевого значення.

Сьогодні у суддівському середовищі укорінилася впевненість про те, що інтереси судової системи, засобів масової інформації та інших інститутів громадянського суспільства в інформаційній сфері не суперечать один одному в принциповому плані і потребують лише більш чіткої правової визначеності.

Україна на сучасному етапі свого розвитку знаходиться на шляху розбудови сильної, авторитетної в суспільстві, стабільної судової влади, яка в даний час не має належних інформаційно-комунікативних підрозділів. Одночасно важливий розвиток і інститутів громадянського суспільства, оскільки в європейських демократичних країнах, країнах ЄС та Південної Америки, вони традиційно відіграють роль громадських контролерів, які постійно перебувають на стражі дотримання законності в діяльності суду. Громадський контроль в цьому ракурсі переважно є опосередкованим, зважаючи на традиційну зацікавленість громадян до суду, соціальну важливість цього інституту для цивілізованих суспільних відносин.

Сучасне становище та взаємодія засобів масової інформації та судової влади в Україні не відповідають потребам суспільства, яке все частіше прагне не читати історії із життя окремих суддів, аналізувати їх фінансовий стан, а отримувати якісні судові сервісні послуги із використанням високих технологій. За пострадянською інерцією, суди в незалежній Україні слабко протистоять порушенням прав громадян, повсякденному поширенню правового нігілізму, а в своїй діяльності часто самі допускають правопорушення, в тому числі і по відношенню один до одного. Для виходу з цієї ситуації судам потрібна зміна відношення до української громадськості, відхід від опозиційності суспільству, закритості, замкнутості, перехід до конструктивної взаємодії з громадянським суспільством.

Успішне вирішення поставлених перед країною завдань все більше залежить від дії такого суб'єктивного чинника, як *соціальна активність особистості*. Визначальну роль у формуванні у суспільній свідомості об'єктивної, правдивої думки про реформи, що відбуваються в державі, зокрема судової реформи, безумовно, відіграють ЗМІ. Рівень технічного розвитку дозволяє слову, друкованому або мовленому з екрану, прилюдно виконувати важливу комунікативну функцію – інформування громадян про будь-які події, зокрема і у сфері судочинства. У зв'язку з цим виникає проблема самоідентифікації судової влади, коли суддівська спільнота має ідентифікувати себе з більшістю розсудливих, прогресивних, політично активних людей, які розуміють необхідність балансу між приватним і громадським в інтересах всього громадянського суспільства¹.

Відповідно до Декларації «Про право і обов'язки окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати і захищати загально визнані права людини та основні свободи», прийнятої на 53-ій сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1998 р., кожна демократична держава зобов'язана забезпечувати і підтримувати створення і розвиток незалежних національних установ з питань захисту прав людини та основних свобод на всій території, що знаходиться під її юрисдикцією. У Висновку № 7 КРЄС до уваги Комітету міністрів Ради Європи з питання «Правосуддя та суспільство» зазначається, що ЗМІ повинні мати доступ до інформації про судові провадження й можливість бути присутніми під час розгляду справи з урахуванням обмежень, установлених національним законодавством. Зокрема, в Україні ЗМІ можуть: а) бути присутніми в залі суду лише при відкритих судових засіданнях;

¹ Орлова, Ю.О. (2004). *Средства массовой информации в деятельности по формированию авторитета судебной власти*. Дис. ... канд. полит. наук. Специальность 10.01.10. Москва, 62-63.

б) фіксувати перебіг судового розгляду із застосуванням стаціонарної апаратури з наступним (або одночасним) її трансляванням, проте лише за ухвалою суду; в) збирати й поширювати інформацію в суспільстві, коментувати процес відправлення правосуддя, до, під час і після судового процесу але без шкоди для судового розгляду справи із дотриманням принципу невинуватості¹. Працівники ЗМІ абсолютно вільні у виборі матеріалів і способів їх представлення до уваги громадськості, а перешкоджання їх діяльності суворо переслідується законом².

Отже, роль у формуванні громадської думки засобів масової інформації, зокрема щодо діяльності вітчизняних судів усіх рівнів, в сучасних інформаційних відносинах вкрай висока. ЗМІ, особливо це стосується електронних, впливають на правову позицію громадян в оцінках діяльності судів щодо захисту їх прав та законних інтересів, формують правову культуру населення, створюють позитивне або негативне сприйняття людьми фактів і подій. Незамінність зв'язків громадськості та ЗМІ як найбільш ефективного каналу реалізації важливих завдань, що стоять сьогодні перед державою в цілому і всіма гілками влади, визначається і в Декларації принципів громадянської дії «Громадянського форуму України» (ГФУ). В Декларації, зокрема, підкреслюється, що громадянське суспільство неможливе без інституцій, що забезпечують участь громадян та їх об'єднань в ухваленні рішень. Саме таке розуміння специфіки ролі української громадськості і незалежних ЗМІ має знайти своє втілення у взаєминах з органами правосуддя.

У зв'язку зі сказаним, *цільми* взаємодії судових органів та засобів масової інформації можна вважати не тільки здійснення контролю за органами державної влади, якістю роботи суду, а й створення умов і можливостей для участі в установлених законом межах суб'єктів та інститутів громадянського суспільства в організації роботи органів правосуддя, в діяльності суду, що полягає, насамперед, у забезпеченні прав і законних інтересів людини та громадянина. В свою чергу, *предметом* взаємодії суду та ЗМІ в Україні є забезпечення дотримання Конституції і законодавства, загально визнаних принципів і норм міжнародного права з метою захисту прав і свобод людини і громадянина, законності та правопорядку, боротьби зі злочинністю, вдосконалення правового регулювання суспільних відносин, становлення громадянського суспільства. Наявність таких елементів, як цілі та предмет, дозволяє говорити про взаємодію суду та ЗМІ як про цільне теоретико-правове явище зі структурно вираженими показниками власного внутрішнього існування та зовнішньої проекції на суспільно-політичні процеси, що відбуваються в Україні; *взаємодія суду та засобів масової інформації в Україні як окреме цільне явище* може визначитися як заснована на міжнародному та національному законодавстві співпраця судових органів та представників ЗМІ, спрямована, з одного боку, на вдосконалення діяльності національного суду, а з іншого – на створення умов і можливостей для участі в установлених законом межах суб'єктів та інститутів громадянського суспільства в організації роботи органів правосуддя.

Нині однією із причин існуючого нерозуміння між суддями і представниками засобів масової інформації, появи помилкових стереотипів стосовно діяльності суду, є недостатня підготовка журналістів з питань права. Журналіст не завжди чітко уявляє собі роль і місце судів у системі органів державної влади та вимоги законодавства, що регулює діяльність суддів. Крім того, журналісти і окремі аналітичні оглядачі дають свою оцінку показанням свідків, іншим доказам у справі, після чого роблять висновок про винуватість чи невинуватість підсудних ще задовго до закінчення судового розгляду, формуючи, таким чином, в суспільній свідомості своє «судове рішення», що має, здебільшого, медійний відтінок. Наслідки неспівпадіння реального судового рішення з висновками, сформульованими у різного виду ЗМІ, в історії незалежної України не раз провокували серйозні соціальні конфлікти. Як показує практика, думка окремих ЗМІ більш дієво формує громадську свідомість про суд, чим це робить професійна юридична аналітика судової діяльності. Для того, щоб уникнути ситуацій, за яких судова влада та ЗМІ знаходяться в конфронтації, варто зосередити увагу на формах їхньої взаємодії, переорієнтації контактів між ними з протистояння на конструктивне співробітництво, виборі правильних каналів комунікації³.

¹ Лагунова, М.М. Комунікації судової влади: наук.-практ. посіб. <<http://www.docme.ru/doc/163707/komun%D1%96kas%D1%96%D1%97-sudovo%D1%97-vladi>> (2017, жовтень, 14).

² Opinion no 7 (2005) of the Consultative Council of European Judges (CCJE) to the attention of the Committee of Ministers on “justice and society”.

³ Каблак, П. (2014). Засоби масової інформації у взаємодії судової влади та громадськості. *Юридичний вісник*, 6, 51.

Питання ефективності проведення судової реформи, особливо в частині налагодження ефективної співпраці органів суду із засобами масової інформації, залежить від належної професійної підготовки тих, хто залучений до реалізації заявлених цілей. З боку національного судочинства мова йде про керівників суду, суддів, які повинні відстоювати інтереси суду перед ЗМІ. Але основний тягар у вирішенні цих завдань покладається на співробітника апарату суду, який відповідає за спілкування не тільки з пресою, але і будь-якими іншими громадськими організаціями. Особливо це стосується основної ланки судової системи – *міського (районного) суду*. Загалом, як стверджує О. Мозолевська, взаємовідносини між ЗМІ та місцевими загальними судами є прикладом складних інформаційно-правових відносин. По-перше, висвітлення діяльності місцевих загальних судів є одним із завдань ЗМІ. По-друге, інформаційне законодавство України, особливо у частині регулювання доступу до публічної інформації, покладає на суди обов'язки щодо надання журналістам та оприлюднення інформації про діяльність судів¹. Саме на плечі місцевих судів лягає відповідальність за розгляд найбільш цікавих для населення справ і питань. Арбітражне і конституційне судочинства вимагають більшою мірою спеціальних знань у відповідних областях юриспруденції, економіки та фінансів, а, отже, часто не викликають належного громадського резонансу. Як правило, рішення арбітражних і спеціалізованих судів, а також Конституційного Суду, цікавлять лише учасників подібних суспільних відносин. Крім того, місце розташування міських або районних судів, концентрація інститутів, що мають суспільне значення для місцевої громади, обумовлює їх тісний контакт з громадянами і, отже, із засобами масової інформації місцевої сфери розповсюдження.

Успішна і результативна діяльність *прес-служб*, зокрема на рівні міських (районних) судів, є запорукою ефективності всього комплексу взаємодій суду із засобами масової інформації. Основною метою діяльності прес-служб є формування іміджу судового органу і позиціонування його в певних соціальних групах. При цьому, вирішуючи питання про відкритість судочинства в конкретному суді треба пам'ятати про її межі. Тільки закон може обмежити доступ до інформації із залу суду. Тому головним завданням прес-служби суду є, насамперед, забезпечення балансу інтересів, щоб принцип відкритості не шкодив правам, свободам і законним інтересам громадян, державі, усім іншим учасникам судового процесу.

Інша проблема взаємовідносин ЗМІ і судів полягає у відсутності чітких правил, принципів, положень, які повинні бути основою їх відносин. Якщо існуюче інформаційне законодавство надає журналістам широке коло повноважень для одержання необхідних відомостей, то судова система має правові норми дещо іншого характеру, які перебувають в різних законах. На сьогодні в Україні діє розгалужена система нормативно-правових актів, що регулюють діяльність суду, підкріплених міжнародними джерелами. Проте слід зазначити, що у них висвітлюються загальні питання взаємодії суддів та представників ЗМІ.

Міжнародно-правове врегулювання взаємовідносин між судом та ЗМІ на універсальному рівні відбувається відповідно до Резолюції № 1296 Економічної та соціальної ради ООН 11 лютого 1994 р., яка закріплює Мадридські принципи взаємодії засобів масової інформації та суддівської незалежності². Крім цього, ці питання регулюються деякими документами, прийнятими європейськими організаціями, зокрема мова йде про Європейські стандарти відносин судів і ЗМІ, відображені в Рекомендації (2003) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо надання через ЗМІ інформації про кримінальні процеси, Резолюції ПАРЕ 1003 (1993) про журналістську етику та ін. На підставі названих документів, а також ряду інших, що стосуються відносин судів та ЗМІ, з метою активізації співпраці цих суб'єктів, Консультативною радою європейських суддів було прийнято висновок із питання «Правосуддя та суспільство», де містяться положення, які, в тому числі, стосуються правового врегулювання питань взаємодії суду із представниками ЗМІ.

Не менш важливим і цікавим є питання про взаємодію судів з такою формою засобів масової інформації, як *Інтернет*. Так, вітчизняне законодавство, зокрема Закон України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні у засобах

¹ Мозолевська, О.М. (2013). *Правові засади інформаційних відносин у системі місцевих загальних судів*. Дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.07. Київ, 133.

² Романюк, О. Відкритість судових процесів: українська практика і міжнародні стандарти. <<http://osvita.mediasapiens.ua/material/3603>>.

масової інформації», обумовлює появу в судовій системі України Інтернет-сайтів усіх судів загальної юрисдикції. Цей захід дозволяє не тільки доводити до суспільства відомості про діяльність судів, а й забезпечити майданчик для висловлення представниками судової влади поглядів і думок з питань діяльності судів та по інших проблемам, пов'язаним із забезпеченням незалежності і самостійності правосуддя. Достатньо функціональним та корисним з цієї точки зору є портал «Судова влада в Україні» ([http://court.gov.ua.](http://court.gov.ua)), де надається актуальна інформація про діяльність основних судових органів, зосереджені корисні посилання на сайти органів державної влади, що залучені до процесу судочинства.

Створення власних Інтернет-ресурсів, прес-центрів, реалізація інших заходів, спрямованих на висвітлення діяльності національних судів у засобах масової інформації, зокрема електронної форми розповсюдження, складають зміст функціонування інститутів цієї гілки влади у їх взаємодії з громадянським суспільством, що дозволяє уникнути проміжних інтерпретацій ЗМІ діяльності суддів, надати споживачеві, перш за все громадянам, об'єктивні початкові відомості, що не спалюжені «посередницькою аналітикою». Звичайно, такого роду інформаційна діяльність органів правосуддя має цільовий характер і не може виключати створення сприятливого іміджу відповідного органу в очах громадян і суспільства. В цих прагненнях немає нічого осудного, оскільки популяризація судової діяльності, створення сприятливих умов для надання населенню електронного судового сервісу, є важливим стратегічним завданням сучасних демократичних країн світу, зокрема це стосується країн ЄС та ОЕСР.

Питання взаємовідносин судів із ЗМІ повинні розглядатися із врахуванням політико-правового характеру сучасного розвитку України, проведення в державі вкрай важливих реформ, здатних у недалекому майбутньому суттєво підвищити якість державного управління. Однією з таких реформ є реформа *децентралізації*, а з цього приводу об'єктивно виникає і регіональний аспект взаємовідносин судової системи і ЗМІ. Політика децентралізації, реформа місцевого самоврядування не можуть не позначитися на характері взаємовідносин міських (районних) судів з представниками регіональних (місцевих) засобів масової інформації. Слід визнати, що регіоналізація в сучасній Україні є об'єктивним процесом, особливо зважаючи на недостатню ефективність централізованого управління державними та суспільними процесами. Трансформація суспільної системи в Україні в останні роки ще більш сприяла тому, що характер реформ, рівень і якість життя, глибина кризи, ментальність населення піддалися суттєвому коригуванню. Звідси спостерігається підвищення та ускладнення конкуренції відносин між центральною і регіональною владою, яка здатна спровокувати і конкуренцію інформаційних політик органів судової влади на рівні окремих областей нашої держави.

Як показує світовий досвід, успішне просування до інформаційного суспільства визначається геополітичними цілями і пріоритетами різних країн. У сучасних умовах це просування стає важливим політичним фактором і для провідних країн світу є основою національної політики. Перед Українською державою стоїть не тільки політична, але соціально-економічне завдання: створити необхідні нормативно-правові та організаційно-економічні передумови переходу до інформаційного суспільства, приведення вітчизняного законодавства у відповідність із європейськими стандартами, зокрема щодо взаємодії органів суду та ЗМІ.

Висновки. Отже, детальне вивчення питання взаємодії суду та засобів масової інформації в Україні дозволяє сформулювати наступні *висновки та пропозиції*.

1. Цілями взаємодії судових органів та засобів масової інформації можна вважати створення умов і можливостей для участі в установлених законом межах суб'єктів та інститутів громадянського суспільства в організації роботи органів правосуддя, в діяльності суду, що полягає, насамперед, у забезпеченні прав і законних інтересів людини та громадянина. Предметом взаємодії суду та ЗМІ в Україні є забезпечення дотримання Конституції і законодавства, загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права з метою захисту прав і свобод людини і громадянина, законності та правопорядку, боротьби зі злочинністю, вдосконалення правового регулювання суспільних відносин, становлення громадянського суспільства. Взаємодія суду та засобів масової інформації в Україні як окреме цільне явище може визначитися як заснована на міжнародному та національному законодавстві співпраця судових органів та представників ЗМІ, спрямована, з одного боку, на вдосконалення діяльності національного суду, а з іншого – на створення умов і можливостей для участі в установлених законом межах суб'єктів та інститутів громадянського суспільства в організації роботи органів правосуддя.

2. Для зміцнення авторитету судової влади, демократичних засад громадянського суспільства, збереження єдиного інформаційного простору, а також знаходження оптимальних правових та організаційних форм взаємодії судової влади та засобів масової інформації в Україні слід реалізувати наступні *пропозиції*: а) розробити із залученням профільних органів державної влади, вищих навчальних закладів та науково-експертних установ концептуальні положення з питань інформаційної політики суду, проекти предметних законодавчих актів; б) більш чітко закріпити на законодавчому рівні порядок взаємодії органів судової влади зі ЗМІ, що буде унеможлилювати виникнення конфліктних ситуацій при визначенні в кожному конкретному випадку можливості проведення фото- і відеозйомки, знайомства з винесеними рішеннями, отримання коментаря від суду щодо характеру справи, подальшого її просування з метою захисту прав учасників процесу; в) до числа труднощів при взаємодії представників ЗМІ з судом можна віднести проблему некомпетентності журналістів в елементарних правових питаннях, відсутність будь-яких знань і уявлень про роботу журналіста як у суддів, так (у більшості випадків) і у самих речників, які в основному мають юридичну освіту. З цього приводу було б корисним введення у навчальний план студентів-журналістів і студентів-юристів відповідних спеціальних курсів, практикумів з питань взаємодії суду та ЗМІ; г) на місцевому рівні існує доцільність у розробці та прийнятті Концепції регіональної інформатизації, створенні громадських органів за участю представників суду та ЗМІ для розгляду інформаційних спорів і вирішення конфліктів, що виникають між судами різних інстанцій та засобами масової інформації, а також необхідність у розробки положення про роботу штатного прес-секретаря в обласних судах.

References:

1. Yesimov, S. (2016). Informatsiyno-pravova polityka yak skladova informatsiynoyi funktsiyi derzhavy [Information and legal policy as a component of the state information function of the state]. *Naukovyy visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav* [Scientific bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs] no. 1, 440. [in Ukrainian].
2. Lahunova, M.M. Komunikatsiyi sudovoyi vlady: naukovo-praktychnyy posibnyk [Communications of the judiciary: scientific practical guide]. <<http://www.docme.ru/doc/163707/komun%D1%96kac%D1%96%D1%97-sudovo%D1%97-vladi>> [in Ukrainian].
3. *Sunday Times v. the United Kingdom* (no. 1), 26 April 1979, Series A no. 30.
4. Smolyn, A. (2009). Vzaymodeystviye sudov y SMY v obespechenyyi otkrytosty sudebnoy systemy [Interaction between courts and the media in ensuring the openness of the judicial system]. *Analytika y kommentaryy* [Analytics and comments], 1 dek. [in Russian].
5. Kablak, P. (2014). Zasoby masovoyi informatsiyi u vzayemodiyi sudovoyi vlady ta hromads'kosti [The mass media in the interaction between the judiciary and the public]. *Yurydychnyy visnyk* [Legal Bulletin], no. 6, 47-54. [in Ukrainian].
6. Mozolevska, O. M. (2013). *Pravovi zasady informatsiynykh vidnosyn u systemi mistsevykh zahalnykh sudiv* [Legal principles of information relations in the system of local general courts]. Thesis for PhD in Jurisprudence, spec. – 12.00.07, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian]. [in Ukrainian].
7. Romanyuk, O. Vidkrytist sudovykh protsesiv: ukrayinska praktyka i mizhnarodni standarty [Openness of lawsuits: Ukrainian practice and international standards]. <<http://osvita.mediasapiens.ua/material/3603>>. [in Ukrainian].